

Ք Ե Ռ Ի Ն ' Տ Ի Գ Ա Յ

Այս պատմութեամբը, ուր Թերաֆայաստանի նախապատերազմեան միամիտ ու սրտաշարժ տիպար մը նկարուած է կենդանի գոյներով, մէկ կտորն է շարքի մը զոր Գ. Վահէ Շայկ հատորի մը մէջ ամփոփած պիտի հրատարակէ ի մօտոյ:

Անոնց աչքերուն ձեջ անտափ կրակ ծը կ'իշնար ու սփած աշտերուն վրայ կենդանի բան ծը կը վառէր ամէն անգամ որ սարէն ձորէն բերում խօսքերէն ետք կ'ըլլուէր, կը բոլրուէր նորէն Քեռիին խօսքը կը բացուէր...

— Քեռիին 'տի գայ, 'տի գայ... Հէ՛ծ շա՛տ ծօտ ատենէն, ճի՛նակ՝ Տէրը աա՛ր, քիչ ծըլ ողջ մնայինք եւ ճարմնաւոր աչքով տեսնայինք էա օրը, խանդավառուած կը խօսէր ձերունի ծը, Սառնեցոց Խաղար Աղբարը, որ ձեր թաղի տարիքոտ բազաքագէտներու խոսքին կը պատկանէր և անոնց ձեջ ամենէն բանդէտն ու հեղինակաւորը ճանչցուած էր:

Եփաակն ըսես, Խաղար Աղբար արժանի էր այդ համբաւին, անոր արուած յարգանքը՝ պարտապատեղը չէր: Նախ, ժամուն ամբողջ արարադաւթիւնները, «Տէր եթէ շրթունս իմ բանաս»էն ճի՛նչեւ «Օրհնեալ եղբարք»ը զոց զիւէր, և ճանաւանդ լրագիր կը կարդար, կը քաղէր քաղաքական լուրերը որոնք իրեն համար գազանիք չունէին, կրնար ամէնքն ալ բացատրել կամ գուշակել ճշգրտեամբ:

Սերունիները, ձեր թաղին ձեջ, որոշ դասակարգ ծըն էին իրենց յատուկ նախասիրութեամբ ու քննաքննելով և պատերուն տակ սարքած գրեթէ ամենօրեայ հաւաքայթներով, ինչպէս ճանուկներունը՝ իրենց խաղերով ու կռիւներով, կամ ժամած պատանիներունը՝ խենթ ու գաղտնի սէրերով:

Այլեւս բանէ գործէ դադրած ճարտիկ էին անոնք, ճիւղն հանգիստի համար սպրեկու սահմանուած: Ասոր համար իրենց կեանքին մնացեալ

բաժինը կը վայելէին անսահման գուրգուրանքով, գաւաթ ծը հին ու հաղտագիւտ զինի պէս՝ պուտ առ պուտ, ճի՛ գուցէ կաթիլ ծը իշնար գեղին, կամ փշրանք ծը խռսափէր իրենց կախ կախ շրթունքներէն:

Ժամանակին օր ու արեւ տեսեր էին, բանե՛ր, գատե՛ր, այգի ու պարտէզ ճշակեր, առէր, տուէր էին, սէր ու սիրական ունեցեր, հա՛, չի ծոռնանք ասիկա, տալով զուռնայով կարգուէր էին, ձեր ծաղիկը, գաւակներ հասցուցեր էին, և հի՛ճա ալ անոնց տաք կամ սառ շաքերուն տակ քաշուած կ'ապրէին անշշուկ: Եւ եթէ անպատճառ պիտի գար, կը սպասէին սր խաղաղիկ ծահ ծը առնէր տանէր զիրենք էնպիսի աշխարհ:

Տարուան գրեթէ երեք եղանակներուն բարի արեւին ետեւէն կը վազէին ձոր ծը փէշերուն փակած ճանուկներու պէս. գաշալը ըլլար թէ թաղին ձեջ, ձեփ ձերձակ կամ ճաղատ գլուխին կը բանային անոր տաքուկ ճառագայթներուն, ու անոնց գոլերը ծծելու տեսն էրջանիկ «օ՛լս...» ծը կը քաշէին իրենց կոկորդէն՝ անսահման երջանկութեամբ լեցուած, զինովցած:

Ձմեռն ալ տան ամենէն տաքուկ անկիւնը իրենցը կ'ըլլար, բուրսիին (1) կամ թոնիթիին վերեւ:

(1) Բուրսի — փայտաշէն քառակուսի մեծ անոռ մը, որուն տակ հողէ ամանով կրակ կը դրուէր ու վերմակ մըն ալ անոռին վրայ: Մարդիկ անոր շուրջ կը բոլորուէին ոտքերնին երկարած մէջի կրակին:

ուր ցորեկը ծրարելով կամ քը'խ, քը'խ հաղալով, գիշերն ալ խուռուչ խուռուչ քնանալով գարուն կամ գերեզման կ'իջնային:

Երկինքի ու արքայութեան վրայ գովեստով կը խօսէին, անկէ եկողէ ճը աւելի վստահութեամբ ու եռանդով, սակայն զիրենք հոն հրաւիրող հրեշտակէն կամ սատանայէն կը սարսափէին, կ'ատէին զանանք սրտանց: Միակ ծխիթարութիւնը՝ գերեզման գացած բարեկամներու խոճըն էր: Անոնք որոշ գիտէին թէ իրենց համար ծահուան դուռ անգամ ճը որ չդրար, դիմաւորելու եկողներուն ճէջ շա'տ սիրելի դէժքեր պիտի երեւնային, ծնո'ղք ըսես, ազգական ըսես, գործի' ընկեր, խնամի', զրացի', ամէ'նքն ալ, ամէ'նքն ալ հոն պիտի ըլլային, ճեճ խրախճանք ու հարսնիք պիտի սարքէին:

Այս իրողութեանց առջեւ Գարբիէլ Հրեշտակագետին դէճ անոնց ունեցած վախը կը ճեղգանար, յաճախ կը փարատէր կ'անհետանար բոլորովին: Ա'լ գառնուկ կը դառնային, գլուխին ծած, ձեռքի գաւազանը դետին ճեճելով կամաց կամաց կ'ուղղուէին գերեզմաննոց: Նոխ կը հանդիպէին Հոգեհանգիստը, (1) գլուխին բաց ու ձեռքերին ծալապատիկ «Հայր ձեր» ճը կը ճրթճրթային, ու ապա վախով ու երկիւղով կ'ուղղուէին դէպ ի իրենց գերեզմանները: Հոն կ'աշխատէին երկար ժամեր, հոգեբը քարերը կը հաւաքէին, փլած, փլփլած ձասերը կը նորոգէին, գուրգուրաւ հօր ճը պէս՝ որ քնացող ճանուկներուն վերձակները կը շտկէ, անոնք իրենց հոգին կը դնէին այդ հոգակոյտերուն ճէջ: Ամէ'նքն ալ ձեռններուն անունով կը կանչէին, «Էսի պապան է», «Էսի աեան է», «Էսի ճէսուճն, պըճըլիկ Ախրն է», «Էսի հարսան է»... այսպէս, բոլորն ալ իրենց կարգին:

Գերեզմաննոցը ուրիշ ընտանիք ճըն էր ճերերուն համար. այդ անխօս քարերը, հոգի կոյտերը լեզու, սի'րա, դէժք ու հոգի ունէին, գիտէին վշտանալ՝ երբ քիչ այցելութիւն ըլլար, երբ իրենց վրայի քարերը թափթփէին կամ փունջ ճը

(1) Հոգեհանգիստը, մէկ կամ աւելի քաջանաներու գերեզմաններէն կը բաղկանար, գերեզմաննոցի մուտքին վրայ, խոշոր տապանաքարերով: Հասարակ մեռելները թաղելէ առաջ նախ Հոգեհանգիստին վրայ կը դրուէին մէկ երկու վայրկեան, որ ատեն միայն անոնց ցոգին կը ճանգէր երկինքի մէջ:

կանանց խոտ, ծառի ճիւղիկ ճը զլանային ապրողները: Ասոր համար ճեր պապերուն սիրական զբաղումն էր շաքաթը տեղած ճը դոնէ, հոգը զրուած սիրելիներուն այցելել, տնոնց հալը վախար հարցնել, ու յետոյ որոշել իրենց ալ տեղը, ոտքին ու գլուխին ճիշտ կողմն ու դիրքը, որովհետեւ, ճի' արտոցէ, երբ ձեռելին գլուխը արեւածաղին հակառակ կողմը ըլլար, անոր հոգին կը դատապարտուէր դժոխքի ու տարտարոսի զրգուռ բոցերուն:

Այս աշխատանքներէն ետք անոնց ընելիքը կը մնար առտուն երկու ժամ երթալ աղօթել, բարեխօս սուրբերուն շաքաթները, պահք եւ ուտիք օրերը յիշեցնել նոր ժմեացներուն, տանը այս ու այն անկիւնները փոքրիկ նորոգութիւններ ընել, ծառ-ծաղիկի ջուր տալ, թոռնիկներուն հետ զբօսնալ միացեալ ժամերուն ալ բրուտ Մաճաս աղբօր խանութին առջեւ հաւաքուիլ ուր շատ զանգաղ արեւ ճը կը պառկէր առտունէ ճինչեւ իրիկուն:

Հաճելի էին այս հաւաքոյթներն ալ: Կը խօսէին հինէն ու նորէն, թագաւորաց հաշտութեան, աշխարհի խաղաղութեան վրայ: Կը ճոնչնային տաներկու խաչապաշտ ազգերը, ճանաւանդ Հայոց Քեռի, ճեր տէրն ու պաշտպանը, Ռուսը, Ֆրանսէն նիւթ ճը կը դառնար: Ժամերով կը խօսէին անոր վրայ, հին օրերէ հասած պատճաթիւններ կը քակէին, Հայոց հանգէպ՝ անոր ունեցած սիրոյն անթիւ ապացոյցները կը թուէին: Օրթոտքս Եկեղեցիին կը ճօտենային, թեւ բաւական դժուարութեամբ, ապա Խրիսեանին շուրջ կը դառնային, անոր հետ կ'երթային խաչապաշտ ազգերուն, կը վերադառնային յաղթութեամբ, կը զճէին, կը ճափէին եւ վերջապէս Քեռիին շնորհիւ Հայոց պահը կանգնելով անոր վրայ ճահիլ թագաւոր ճը կը նըստեցնէին, Չարին ամենէն գեղեցիկ աղջիկն ալ կնութեան կը բերէին, ասով Հայաստան Ռուսիոյ խնամի կը դառնար եւ կամաց կամաց կը գորանար, իր թշնամիներուն կողմ ու սկստը կը կոտորէր:

Այս որոշ ապացոյցներուն առջեւ Քեռիին գալուստը Քրիստոսի երկրորդ զայտեան նճան ստոյգ ու բացայայտ բան ճը կը դառնար:

Այդ բաց ու գրեթէ ամենօրեայ ճողաջներուն ճէջ, շատ լաւ կը յիշեճ, իրենց որոշ տեղն ունէին Մէք Ափարը՝ իր ձեռքի փայտին պէս երկար ու ճոր հասակով, Կար Աճուն՝ բարի ու արուած աչքերով, խոշոր ու ճեճղի Մըսի Պէյրոս խնամին, ճե-

փան Աղբարը՝ որ իր զուակները կրթելու համար ձինչեւ իր հասակին ծովը աշխատեցաւ եւ այդ տերտով ալ գերեզման ձաւ։ Կար տակաւին Պէշ-լըկոնց Առաքել Աղբարը որ չէքչէքուի պէս կը շարժէր, բալելու ատեն կը վազէր, շաբաթը վեց օր աղուոր կ'աշխատէր, եօթներորդ օրը, կիրակի առաւոյն իր տանը արիշին տակ, մեզեով լեցուն տփուէի ճը շուրջ կը պարպէր ճերմակ ջուրը, գոյզ ճը գաւաթով, հին օրերու ետքը իր դէմը առած։ Բարի ու լուսկեաց երեմիա աղբարն ալ չճոռնալինը, Սահակեաց Սահակ աղբարը, Չոր Թուրքեաց Պետոն, եւ տակաւին արիշ քանիներ, որոնք դպրոց վազող տղոց պէս հետզհետէ իրարու ետեւէն գացին շիփ շիտակ գերեզմանոցին լեռը եւ հոն մէկ մէկ քար առնելով իրենց վրայ՝ իրարու ձօտ ալ պառկեցան, սիրայօժար եւ անշարժ հոն մնալու համար ձինչեւ ահեղ դատաստանին փողը։

**

Մեկնողներուն ետեւէն դու ձերերու հարուստ բազմութիւն ճը կը հաշուէր ձեր թաղը։ Անոնք ալ հիներուն ձաճբայէն կ'երթային շիտակ եւ անոնց խօսքովն ու յիշատակովը օրը իրիկուն կ'ընէին։ Ամէն անգամ որ ժամուն դանդաղը ընդհատ ընդհատ կուլար, ձարդ ճը մեռեր էր. գէշ նշան, անոնք բնազդաբար կը զգային որ իրենցմէ մէկն է, խուճբին մէկ անդամը թերեւս։

— Ետուած իր մեղքերը երեսին չի դարնէ,

— Երկնային փառաց արժանացնէ,

— Դժոխքի հոտ չառնէ...։ Ու տակաւին շարք ճը արիշներ ալ, որոնք կը տեղացին իրարու ետեւէն եւ իրարու խառնուած։

Մեր ձերերուն մէջ Սառնեցոց Խաղար Աղբարը ամենէն տարիքոտն էր եւ ամենէն ալ տինճը։

Խաղար Աղբար, ճ'ըսեր անցնիր։ Երկար տարիներէ ի վեր թաղի ձերակոյտին պէտն էր։ Իր անուըն շատ տեղեր գացեր էր։ Գեղ, քէնա գիտէին կը ճանչնային զինք. շատ խաթրով, անուշ ձարդ էր։ Երկար փէշերով զըպունի ճը մէջ կը փաթթէր իր կարճ ու ծաւ հասակը որուն վերեւ գոյզ ճը յօգնած եւ բարի աչքեր կը պճլտային մեթով շինուած մեր շրագներուն պէտ։

Արհեստով կօշկակար էր Խաղար Աղբարը։ Կաշիէ գոգնոց ճը մէջքին, թեւերը սօթթած՝ առտուն կանուխ խանութ կ'երթար եւ իրիկունը ճըթնաշաղին կը դառնար տուն։

Կը հաշուէր որ եօթանասունըհինգը շատոնց անցած էր, որովհետեւ ժամի տարին կարգուեր էր, եւ այդ ատեն քսան տարեկան ճը ըլլալու էր։

— Պօ՛յ, պօ՛ս, չալըմ, կատարե՛ալ, կ'ըսէր Խաղար Աղբար երբ իր հին օրերը կը յիշէր, ճանաւանդ հարսնիքին օրերը։ Գուռ դրացի, ամենքն ալ հիւսցեր, ճատ խածեր էին Խաղար Աղբար չուխէ շալվարին, սըրճայով հիւսուած չէփքէնին վրայ...։ ձինչեւ անգամ հարսը իր երեսին իջնող սեփուշին մէկ կողմ նետեր էր իր աչքերուն կարօտով գգուելու համար Խաղար աղբար աննճան չալըմը...

Է՛հ, հին օրերը, ի՛նչ օրեր...

Խաղար աղբար անգաւակ չէր մնացեր, ձեր, ձաղկեր էր, մեծցուցեր էր զուակները եւ իր ձեռքով տուն տեղ ըրեր էր, թոռնիկներու տիրացեր՝ եւ անոնց ձօտ կ'ապրէր խաղաղութեամբ ու երջանիկ, Հայր Երրահամու սեղանով օծուած եւ օրհնուած։

Մերութիւնը կամաց կամաց ձօտեցաւ անոր, շատ անգամ ալ լուս դրացնի ճը պէս թողուց որ Խաղար Աղբար կորովը մնայ անոր ստեղծուն ու բազումներուն մէջ, որովհետեւ բարի ձերունին ճաքուր կեանք ճը ապրեր էր, հալալ վստակ ու աշխատանք կատարեր էր ճիշտ։

— Մօ՛, աղաք, կ'ըսէր իր աշկերաններուն, շիտակ պատը չի փլիւ, լա՛ւ գործ ըրէք, գոր (1) ձաճբայէն մի՛ ձոխք, յաջողութիւնը օր ճը չէ օր ճը կուգայ մեզ կը գանայ եւ այսչափ բան զիտեմ, ա՛յսչափ։

Իրաւ ալ, հայ, տաճիկ, քիւրա քուվա ամենքն ալ անսահման վստահութիւն ունէին Պաղար Աղբար վրայ։ Աճառը՝ կալի կուրի օրերուն՝ Քիւրաերուն արեւս, կօշիկ կարելու կարկանդակ տան հաւատարիմ գործ կ'ընէր, ուրիշներուն պէս փինան (2) շըրէղով չէր փակցներ, եւ ո՛չ ալ յետոյ աշկերանները կը զրկէր անոնց ետեւէն որ պէտղի փթթած, ինկած փինաները հաւաքելով առնեն ետ բերեն, ինչպէս ուրիշ արհեստակիցներ կ'ընէին։

Մաքով ալ սովորական գէճք ճը չէր Խաղար Աղբար։ Աղուոր կը կարդար եւ առանց անկողին Լրագրին բոլոր գիրերը իր աչքերուն տակէն կ'անց-

(1) Գոր — շիտակ։

(2) Փինա — կտշիէ կարկտան (թրք.)։

նէին քանի ծը անգամ: Տասնհինգ օրը հնդ ծը, բացառիկ ծարղոց թերթ կուգար Պոլսէն, Խաղար Աղբար ճար ճարակ կ'ընէր ձէկ երկու հին թիւեր ձեռք կը ձգէր, գուրգուրանքով կը դնէր գանտնք իր ծոցին ձէջ, քանի ծը անուններ ծխոք կը պահէր և կը սկսէր իր ծառերուն:

Երբ այնքա իր գաւակները սկսան հոգալ զինք, Խաղար Աղբար կամաց կամաց շուկայէն կարուցիւ և նուիրուցիւ ազգային ծառայութեան:

Հեռուէ հեռանց լսեր, շշուկներ առեր էր յեղափոխականներու գործերէն: Ընտնց ծառին հրապարակի վրայ՝ գաղտնաբար խօսելու առեն չէր ուզեր շատ առաջ երթալ, աչքով յոնքով խորհրդաւոր նշաններ կ'ընէր, ըսել ուղեւոր համար թէ խոհեմութիւն չէր իր զխոցած բոլոր բաները ըսել ածէն տեղ...:

Իր՝ յեղափոխութեան հետ ունեցած առնչութեան վատապի ապացոյցն ալ տալու համար կը սկսէր գլուխը ճօճելէն երգել.

Գարեգին է, անո՛ւնդ գիտեմ,
Վերքերով լի սիրտդ գիտեմ,
Սրտիդ դարման վրէժն էլ գիտեմ...

Հիացուծի և ապշութեան քար լուծիւն ծը կը տիւրէր իր շուրջ, Խաղար Աղբար ձեռ ծարղ էր, յեղափոխական ծարղ էր, քա՛ջ ծարղ էր: Աս երգը կատկած չէր ձգեր ատոր:

Իր խօսքերուն ածնէն սիրելի, ածնէն հաճով ծառ ծեր Քեռիին դալուն շուրջ կը դառնար, ուղղակի Կովկասէն, հայկական գաւառները գրաւելու, Հայոց կործանած դահլէ հաստատելու հաճար:

Այդ շարժումն երբ լրացիր Ռուսիոյ ծառին բան ծը գրած ըլլար, Խաղար Աղբար շատ խորհրդաւոր կը գտնէր և ժամերով բեռներով բացաւ արութիւն կուտար: Եթէ խօսք ծը, բառ ծը իսկ չըլլար անոր նկատմամբ, Խաղար Աղբար համար այդ լուծիւնն ալ առաւել եւս խորհրդաւոր էր, թէ և իր աչքին ածէն ինչ պարզ էր և որոշ, ինք ածէն քանի կը հասցնէր իր խելքը:

Ու ձէկէն.

— Քեռին՝ տի գայ, տի գայ, կեցէք որ աչքովնիդ տեսնէք ու հաստաք, կ'եղրակացնէր՝ անուշ կերակուրի ծը հոտէն հնահացող յոգնած ճամբորդի ծը պէս:

Եթէ ոգործելի ձէկը կատկածի ու թերահաւա-

տութեան բաւեր թաթալէր կամ կիսկատար տաբալոյս ծը յղանար, Խաղար Աղբար հոգիին ձէջ կրակ կ'իյնար, բաւերը կուգային անոր կտորդէն բարձրագոյն, աչքերը բոցեր կը դառնային և արեւոս երազներու շարքով կը տաքցնէին իր շուրջն հաւաքուած ծերունի հոգիներուն ծսկոտ բազմութիւնը:

Ու իր տեսութիւնը հաստատելու համար զօրաւոր փաստեր ունէր Յայանութեան Գրքէն, ծառանդ Դանիէլ Մարգարէէն: Աս վերջնայն ծարգարէութեան վերջին զլխուն վերջին համարներէն ձին կ'առնէր, հոն «գաղան» բառը գործածուած է և անոր անկուծ նախատեսուած: Գաղանը անկաւ կամ՝ ծածկն էր, Մուհամմէ՛տը, որուն գրերը թուանշանի վերածելով և գանտնք գուճարելով կ'առնէր՝ հաղար երեք հարիւր երեսուն և հինգը, այսինքն տաճկաց թուին 1335ը, որ առեն ինչպէս ծարգարէն հաստատապէս կ'ըսէ, գաղանը պիտի իյնայ և իր իշխանութիւնը վերջ պիտի գտնէ, անշուշտ ծեր Քեռիին ձեռամբ:

Ծիրութեան և տարակոյսի բոլոր խօսքերը վերջ կը գանէին երբ ծանաւանդ Խաղար Աղբար յաղթանակով ձէջտեղ կը դնէր Եսայիի Մարգարէութեան և Յայանութեան Գրքէն որոշ համարներ որոնք հաւասար ուժգնութեամբ և վճռականապէս Դանիէլ Մարգարէին խօսքերը կը հաստատէին...

Երբ այնինչ կիրակին, Տէր Մարկոս քահանան ալ իր բարոյին ձէջ ակնարկութիւն ծը ընէր այդ ծարգարէին և անոր գաղանի կործանման ծառին, Խաղար Աղբար ուրախութենէն ինքզինք կը կորսնցնէր, ձեռ երջանկութեամբ կը նայէր իր շուրջ և կը փնտէր իր տարեկից ծերունիները որոնք արդէն ծանօթ էին այդ ճշմարտութեան՝ շնորհիւ իր բացօթեայ ժողովներուն: Ընտնց աչքերուն յատակը կը նայէր առանձին հաճոյքով: Ինք գիտէր որ ինքն էր շխտակը, հը՛ ծիւս պարտով գլուխ առարկանէ՛րը, գրքէ, աւետարանէ լուր շունեցողներ պարգապէս:

Իրիկունը, քարոյէն ետք, շխտակ առն կը դառնար աւելի հրաճայական և աւելի լուրջ: Տնեցիք յայտնապէս փոխուած կը գտնէին զինք, բայց կը գուշակէին որ անկատկած Քեռիին գալստեան ծառին նոր փառս ծըն ալ գտած ըլլալու էր Խաղար Աղբար...:

Այդ գուշակութիւնը, իրա՛ւ ալ, քիչ ետք

կը ստուգուէր: Այցելու զրացիներ՝ Խաղար Աղբը-
րանց տունը, այդ գիշեր, անօթի ականջներով կու-
գային եւ կուշտ ու կուռ կը ձեկնէին, բիւրնուս
առջեւ փափսալով:

— Աստուած ձենիկդ լսէ, Գանիէլը ի՞նք բա-
րեխօս ըլլայ քեզի, արդա՛ր ճարդ:

✱

Խաղար աղբօր Համբերանքն ու փառսիրը ծա-
շկիք բաներ չէին: Ո՛չ օրերը եւ ո՛չ ալ տարիները
կրցան փշրանք ճը պակեցնել անոնցմէ:

Այսպէս, ծերունին յուսաց, սպասեց, խօսեցաւ,
բացատրեց երկար տարիներ: Անցաւ ութսունին վրա-
յէն, Հինգ ձըն ալ գլտօրեց, ինըսունին բարեւ
տուաւ: Իր Հաւատքը ա՛լ աւելի ուժովցաւ, անառիկ
բերդ ճը դարձաւ: Անկարելի, անհնարին էր որ
Գանիէլի նման ճարգարէ ճը սխալէր եւ կամ յայտ-
նութեան վկայութիւնը սո՛ւտ ըլլար: Մեղա՛յ,
ճեղա՛յ:

Ամառուան տաք ու խաղաղ օրերէն ձէկն ալ,
սեւ լուր ճը, սեւ ուրուրի ճը պէտ, գեղերէ, քա-
ղաքներէ անցաւ, լեռներ ու ձորեր կտրեց ծինչեւ
ճեր թաղերն ու փողոցները Հասաւ:

Արտակարգ յուզումով լեցուեցան բոլոր տու-
ները:

Մեծ պատերազմ Հռչակուած էր: Խաչապաշտ
ազգիքը իրարու դէմ էլեր էին:

Կարճիւր թուղթերով գեկուցներ փակցուցին պա-
տերուն վրայ, նոր բացուած վերքերու պէտ: Տա-
վուլն ու զուռնան ամէն կողմ սկսան պօռար: Մար-
դիկ վախով ու դողով կ'երթային կուգային, շշուկ-
ներ, խօսքեր կը փոխանակէին, անձանօթ ստրաւփ
ճը կար օդին ու ջուրին, անխօս իրերուն ձէջ
անդամ:

Պատերազմը լա՛ւ, բայց Թուրքերն ալ պատ-
րաստութիւն կը տեսնէին անանուն շուարքով ու
ճառատանջութեամբ:

Խաղար աղբար Հիմա յայտնապէս դբաղած էր:
Տարիները ուտերէն սեղմեր ու ծուր էին անոր
ձէջքը, դժուար կը քալէր, բայց իր ոտքերը օր-
ուան ժխորին ու աղաղակներուն առկ նոր ուժ եւ
եռանդ առեր էին: Որը քանի ճը անգամ շուկայ
կ'երթար կուգար: Լուր կը բերէր, լուր կը տանէր
տունը միացող ծերերուն եւ կնիկներուն: Աճէն օր
քիչ ճը աւելի անհամբեր կը դառնար, Հացը չէր

ուտեր, կը լափէր: Կը խօսէր բարձր ու Հեւքտ,
ոտքերն ու ձեռքերը ճշտական զողի ձէջ:

Քեռին ճածրայ ելլելու վրայ էր, Գանիէլ
ճարգարէն, ու յետոյ ինք, կը յաղթանակէին, կա-
րելի՞ էր դիմանալ:

Գիշերուան քունը փախաւ, ցորեկը արդէն
վարկեան ճը Հանգիստ չուներ, բայց երջանիկ էր,
կեանքին ամենէն անուշ օրերը կ'ապրէր:

— Քեռին 'տիգայ, Քեռին 'տիգայ, պտարստ
եղիք, ճեղճ ու խորհրդաւոր ճայնով կը խօսէր
Խաղար Աղբար, դուռ զրացիին, ճեճին պղտիկին,
ամէնուն: Չէր ուզեր որ ո՛չ ձէկը զրկուի, անճառ
մնայ, եկեղեցիէն բաժնուած շնորհաց Հացին, սրբ-
բութեան նճան:

Երբ ձէկին դաւանէ էին տարեր զինուորի ա-
նունով կամ ամուսինը, եւ կամ, երբ բանակին
պէտքերուն Համար խանութն էին պարպեր, ամէն
ինչ թաղեր տարեր, Խաղար Աղբար կը ճխթարէր
դանոնք, կը թելադրէր որ տարուած իրեղէններուն
եւ ապրանքին ճանրամասն ցանկը պահէ: Ապա
տանց դառը կը տեւնար, Հաղար խոստումներ
կ'ընէր, ազատութիւն Հարստութիւն կը խոստա-
նար ու կը բաշխէր ամէնուն: Քեռին գալուտար՝
անուշ շաքարահատի ճը պէտ կը դնէր լեղի եւ
թթու բերաններուն ձէջ, ամէնքն ալ կը բուժէր,
երջանիկ ճարգու կը վերաճէր:

Փողոցներէն անցնելու ատեն անցորդներուն
կը նայէր ճեճ կարեւորութեամբ, եւ կը զայրանար
որ անոնք զինք չէին կեցներ ու Հարցներ թէ
իրա՛ւ. Գանիէլ Մարգարէին խօսքը պիտի կատար-
ուէ՞ր, կամ դադանը պիտի իյնա՞ր... Քեռին պիտի
գա՛ր...:

Բայց երբ ճանօթ ձէկը դէճը ելլէր ու

— Խաղա՛ր Աղբար, ի՞նչ լուր Հարցներ,

Աշխարհը ողջ առողջ՝ Խաղար Աղբօր կուտա-
յին: Անիկա իր սրտին առաւրակը կը բանար, կը խօ-
սէր ու կը խօսէր, քանի կը խօսէր այնքան ըսե-
լիքները կը շառնային: Ինըսուն տարուան Համ-
բերով Հոգին կրնա՛ր լսել ճիթէ. Քեռին պատկերը
ճօռեցեր, իրականութիւն ճը դառնալու վրայ էր
այլեւս:

Երբ կովկասեան ճակատին վրայ Ռուսութեաւ
առաջին կռիւներուն լուրերն ալ եկան, Խաղար
Աղբօր գաւաթը յորեցաւ.

— «Ծանը սասկիլը երբ ճօռեանայ՝ ճղկիթին

դորդան (1) կ'աղատես...» կը խօսէր սրածառութեամբ, ըսել ուզելու համար որ այս դէպքը վերջնական հարուածը պիտի տար գաղանին:

Ու կրկին կը քակէր ծարգարէութեանց կծիկը: Բառերը զիրար կը հրճեցնէին կոկորդին մէջ ու կը կլարուէին կը մնային լեզուին վրայ: Յուշումէն՝ նեղը կը մնար, ըսելիքներուն շարքը կը կ'ընդհատէր, շատ հեղ բառերն ալ կը փախչէին տակաւին շրթ-թունքներէն դուրս չեկած. այն ատեն աջ ձեռքին երկու ծառները դէպ ի վեր շտկելով եւ՝ սարսափահար նապաստակի ծը ծշտաշարժ ականջներուն պէս մէկը ետ մէկը առաջ կը տանէր ու կը բերէր, ու կը պոսար:

— Երկու շարաթ, միայն երկու, կը հասկընա՞ր: Քեռին հոս պիտի ըլլայ...

Երբ անձկութիւնը կը շատնար ու կիներ խուճը խուճը հաւաքուած տէրտէրնին կուլային,

— Մի՛ լաք, մէ՛րս, քո՛րս, Աստուած մենձ է, միթէ վերը բանձա՞ր կը քաղէ, չի՞ տեսնար ասոնք: Ձէ՛, չէ՛, ճեղա՛յ յերկինս եւ առաջին քո, հրեղէն զօրքիդ խորպան ըլլի՞մ, Ամենակա՛լ Տէր, ճեղա՛յ:

Շարաթներ ու ամիսներ կ'անցնէին... բայց Քեռին չէր երեւնար: Խաղար աղբօր հաճեցութիւնը իր կուրծքին տակ կը սեղծուէր՝ փոքրիկ պարապի ծը մէջ ճշշուած օդի ահագին քանակութեան ծը պէս:

Ա՛լ հապէ ջուրէ կտրէր էր, գիշեր ցորեկ խօսելու, բացատրելու տուեր էր ինքզինք: Ամենէն զօրաւոր փաստերը կը բերէր, սակայն տակաւին Քեռին չէր երեւնար... անձկութիւնը օրտին կը զտնէր: Թագեցիներուն, ճեմին, պղտիկին հաստատ խոստովներ տուեր՝ իրական գուշակութիւններ բերէր. դիմանալիք բան չէր առ:

Հնչումը բանի ծը օր անկողին ձգեց մեր ձեռունին: Դրացի կիներն ըսին որ այդ բաները պահ ծը ծոռնայ, քիչ ծը հանգիստ ընէ: Բայց Խաղար Աղբար չէր կրնար իր հաւատքին գաւաճանել... աւելի՛ բուռն եւ աւելի՛ փափաքով կը խօսէր, կը կարդար ու կ'աղօթէր գիշեր ցորեկ:

Օրը նո՛ր՝ ցաւերը, հալածանքները նո՛ր: Քե.

(1) Գորբա — Գաւիթ, բակ:

սին կ'ուշանար Աւելի՛ն. «կը հեռանար», «մեծ կ'ուտէր», «եւ կ'երթար», կը փախչէր», այսպէս կ'ըսէին հեռագիրները: Սոսկալի բան էր: Խաղար Աղբար այժմ իր բուռն պայքարը դարձուցեր էր այդ լուրերուն դէմ: Իր փաստերուն բոլոր բանակը շարժման մէջ զրեւ՝ սուս կը հոչակէր դանոնք: Իր ձգածը աւելի զօրաւոր ճակատամարտ մըն էր, ուրիշ գուրս կուգար միշտ յաղթական:

Երբ Թուրքերուն յաջողութիւնը անձկութեամբ ու սարսափով շրջան կ'ընէր շրթունքէ շրթունք,

— Ձէ՛, արեւդ սիրե՞մ չէ՛, մի՛ հաւատաք. սո՛ւտ է, սո՛ւտ. Թուրքին նեղածը թօփ է՝ Քեռիւնը փաթաթէ՛ս: Ձէ՛, էտ լուրերը հոս կը շինուին, հոս կը զրուին, մի՛ հաւատաք...

Բայց դրացիները իրաւունք ալ ունին, կը ծառէր ներսանց պահ մը, կը թուինար ինքն ալ, օրաէն սեւ ջուր կ'երթար, կաթնաւոր նոպաներ կ'սպրէր, բայց քիչ ետք հակառակ աղիքներ կուգային եւ ապահով եղբերքներուն կը տանէին զինք:

— Ձէ՛, կը պոսար, ինքզինքին, չըլլալիք բան է, Քեռին՝ ախ գայ, ախ գայ, եւ ես աչօքս պիտի տեսնեմ ու Սիմոն Ծերունիին պէս պիտի խնդրեմ Աստուծէ՛ «Տէ՛ր, արձակեա՛ր զճառայդ քո...»:

— Բայց ս'ըր է, երկու շարաթ ըսիր՝ փեց ա՛ծիսը անցաւ, դեռ բան մըն ալ չկայ եւ չպիտի ալ ըլլայ, սկսան խօսիլ թաղեցիք ծաղրանքով եւ նոյն ատեն սաստիկ սրունեղած:

Ծերունին այդ խօսքերը հալած կտալով պէս կ'աւանդէր իր փոքրիկ ականջներուն մէջ, Աստուծն տաղնապէն՝ աչքերը կը ծռուշաւէին, լալազին աղօթքներով անկողին կ'երթար եւ յաճախ աղաւթ՝, բարի երազներով կ'արթննար միթիւրութեամբ, ուժով-ցա՛մ: Նշանաւոր երազներու ատեն կէտ գիշերին կ'արթննար, անպատու հրճումնքով կ'արթնցնէր բոլոր անեցիները, ճեմէն մինչեւ պղտիկը եւ անոնց կը պատմէր, կը բացատրէր իր երազը. էթէ ճեկ-նութեան ատեն փոքրիկ չփսթութիւն ծը ունենար, երազահանը իր մօտն էր արգէն, ձեռքը անոր կ'երկարէր ու ձուխով պղպայցող ճրագի ծը ձեւունի լսելին տակ կը գանէր բոլոր բաներուն ճշգրիտ նշանակութիւնը, առաւօտուն ալ իր մօտիկ ու հեռաւոր բարեկամներուն կուտար աւետար:

Իսկ տարակույս յայանդներուն,

— Ի՛նչ անմիտ ծարդիկ կան աշխարհի վրայ՝ կը մտածէր, իր ներսէն ախ մը քաշելով:

Ժամանակը կը բալէր... բայց Քեռին գածուեր, կեցեր էր սահմանին վրայ:

Եկան չարչարանքի և սպանութեանց օրերը, գլխատուճ, կախաղան, բանտարկութիւն: Ապա գանգուսաճային աքսոր: Պատերազմի լուրերը ճողացան ծարղիկ, թերթ, գիրք կրակը նետեցին եւ անհետարին սարսափը գտան իրենց աչքին առջեւ տընկուած, շա՛տ ու շատ մօտիկ:

— Աստուծոյ բարկութիւնն է ելեր, կրակէ կարկուտ է զրկեր. վա՛յն է եկեր զլինուս, կուլային կնիկները հեծեծանքով երբ էրիկ ծարղիկ ամբողջ բանտերը լեցուեցան...

Քեռին Կովկասի ներսերը կը քաշուէր և հոգ չէր ըներ թէ քիչ ծը վար իր քեռորդիները ի՛նչ տապալուքներ կ'անցընէին: Ուրիշ գիւղեր արդէն պարպուած, արքորութեան էին, դեռ ճերը կը մնար գալիք օրերուն:

Խաղար Աղբար լուռ էր և չէր կրնար իր շուրջիններուն նայիլ, բառ ծը խօսք ծը ըսել անոնց: Ամէնքն ալ ծրրիկի բռնուած ճնճղուկներու պէս անկիւնէ անկիւն կը փախչէին, ծար ծը, ծարակ ծը կը խնդրէին կապուտիկ Աստուծո՛ւն:

Երբ Խաղար Աղբար լացին կամ հազին ձայնը գար,

— Մուրս ի վրադ, ցնկա՛ծ, ո՛ւր մնաց Քեռիդ, Դանիէլ Մարգարէդ, կը խօսէին թաղեցիք զգուանքով:

Խաղար Աղբար կը լսէր տոտնք, բայց չէր պատասխաներ, և առանձինն քաշուած,

— Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, Տէ՛ր թագաւոր, թագաւորաց թագաւոր, ամենակա՛լ, ամենակարո՛ղ, ի՛նչ կ'ըլլայ, հէ՛ծի հէնց մտադ շարժէ՛. հրեղէն զօրքէդ, շա՛տ չէ, հաղար ծը էս կողմ զրկէ՛. Դուն հոգա՛ ճեղ, դուն դա՛տ դատաստան բրէ, տես ճեր վիճակը, ամենադորձ, դուն քու մուծուղիկիդ (1) տակ առ ճեղ...

Ու կ'իյնար, կը փղձկէր արցունքի հեղեղներու ճէջ՝ ծունկ չօքած, երեսանկեալ, ճակատը դետին զարկած...

Տե՛ս որ Աստուծոյ պատասխանն ալ կ'ուշաւոր: Ծա՛տ զարձանալի, շա՛տ զարձանալի, իրա՛ւ որ:

(1) Մուծուղիկ — Թիկունք, հաւին ձագերը պաշտպանելու իմաստով կը գործածուի առ հասարակ:

Կէս օր ծը, ինքն ալ, ճէկէն կայծակի զարնուածի պէս խռովքի ծը մասնաւեցաւ: Աչքերը խոշոր խոշոր բացաւ իր տեսածներուն հաւատալու համար, կակաղեց, անհասկնալի հայհոյութիւններ ծրթծրթաց և կ'ըրած լեզուով ինկաւ փողոցին ճէջ և ա՛լ չկրցաւ ոտքի ելլել:

Յաջորդ առաւօտ աչքերը լոյսին առջեւ փակ մնացին, կուրցան, խաւար և աղջաճուղջ դարձան:

Թաղին կնիկները, իրենց ցաւերուն ի՛նչ խօկ ճեղքացան բարի ճերունիին, եկան անոր քով, տաք ջուր դրին, պաղ ջուր դարկին, կռնակէն արին աւին, աւանջներուդ ետեւ աղբուկ ձգեցին. լոյսը յաճառեցաւ, ա՛լ ետ չդարձաւ երբեք:

Խաղար Աղբար Աստուծոյ կամքը օրհնեց, անոր զօրութեանը սպաւինեցաւ, որովհետեւ զիտէր որ ասոնք ամէնքն ալ իր բարիքին համար էին...

Երկու բայլ, ահա աւելի վատն ալ եկաւ վերջապէս:

Աքսորն ու թաղանը:

Էրիկ ծարղիկ, տասներկուքէն եօթանասուն տարեկան, անխափ, տարուած էին, շա՛տ կարճ ժամանակի ծը համար միայն, ու ա՛լ չէին երեւցած...

Ելծ թաղերն ու գիւղերը կը պարպուէին և կը քանդուէին. ճեծ հեղեղի ծը յանձնուած շիւղերու, տերեւներու պէս:

Խաղար Աղբար շուրջիններն ալ տարին, մինչև օրօրոցին թռնիկիլ: Ա՛լ իր մօաը մարդու շունչ չէր հեւար, գաւաթ ծը ջուր աւող չկար: Ծուք ծըն էր ինքն ալ, անիմանալի ողի ծը, որ վերը՝ Աստուած, վարն ալ Քեռին կը փնտուէր ձեռքերը աղակուրտէին (1)...

Ու լացաւ ճերունին, աչքերը՝ մոլթ քարայրներու պէս աղի կաթիլներ թափեցին վշտի սեւ լճակներուն վրայ: Դէժքին չորցած մկանները լացի կծկումներ չէին ցոյց տար, միայն անձայն արցունքներ կը զլտորէին այտերէն վար տարիներու կսկիծով տաքցած, կրակէ կարկուտներ դարձած:

Մէկ-երկու օր ետք աւերակներու այս անկար ճերունին ալ բռնեցին ու իբրեւ վտանգաւոր յեղափոխական, շղթային զարկին ու խառնեցին աքսորական խոճքերուն:

(1) Աղակուրտել — ջեռքերը երկարելով եւ իրերը շօշափելով բան մը փնտռել. կոյրերու հիմար կը գործածուի միայն:

Խաղար Աղբար իր փայտին կրթնած, կտրա-
քամակ, առանց բառ ծր արտասանելու՝ դնաց, լա-
ցով ու արցունքով սպառա՛ծ, հատա՛ծ բոլորովին:

Ուղեկիցներ կը պատճեն թէ անիկա շատ կարճ՝
ճամբայ ձը ծիայն զնաց, որովհետեւ բարի ծահը
քիչ ձը անդին զրկարաց կը սպասէր իրեն:

Ի՛նտէն, կ'ըսեն, Խաղար Աղբար աճէն քանի
ձը քայլը կանգ կ'առնէր, ետին կը դառնար, հզօր

ճիգով ձը աչքերուն կտարը կը բանար եւ իր քո-
վիններէն կը խնդրէր որ անոնք ալ դառնային եւ
հեռաւոր հորիզոնին նայէին, բայց աղէկ ձը նա-
յէին, սո՛ւր, սո՛ւր աչքերով, տեսնելու համար թէ...
Քեռին իրենց ետեւէն չէ՛ր հասներ արդեօք:

ՎԱՀԷ ՀԱՅԿ

Պրեզիդ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ՉԱՅՆԵՐ

ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆ⁽¹⁾

(ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ ԱՌԹԻՒ)

Սպանդարեանն իր երաժշտական գաղա-
փարներն առնում էր գլխաւորապէս մասսա-
յից, նրան քիչ թէ շատ ծանօթ ժողովուրդ-
ներից եւ մասամբ իր սեփական երեւակալու-
թեան բնազաւուրից: Սպանդարեանի «կոմ-
պոզիցիաներում քիչ չեն այնպիսի երաժշ-
տական «թեմաներ, որ պատկանում են ի-
րեն, սակայն նշանակելի մեծամասնութիւնը
վերցրած է ժողովրդից, զարդարուած է
բազմաճյուղ, գերազանցապէս օրգանային
ձեւերով եւ տեղ տեղ յղկուած նուրբ զգա-
նութեամբ եւ զեղեցիկ վարպետութեամբ:
Այդպիսի ժողովրդական եղանակներ Սպան-
դարեանի կոմպոզիցիայում շատ եւ շատ են,
եւ նրա էսքիզների տետրակներից դատելով՝
նա եղանակներ վերցնում էր Հայերի եւ թա-

թարների, Ռուսների եւ Ուկրայնցիների,
Պարսիկների եւ Արաբների, Հրեաների, Յոյնե-
րի եւ Սլաւների ստեղծագործութիւններից:
Այդ ժողովուրդների (բացառութեամբ ուսու)
լիզուի անդիտութիւնը որոշ չափով Սպան-
դարեանին խանգարում էր հասու լինել նը-
բանց երգերի գեղեցկութիւններին, բայց ժո-
ղովրդական երգի սքանչելիքների ինտուի-
տիւ ըմբռնումը բաւական լրացնում էր այդ
բացը: Սպանդարեանի մօտեցումը ժողովրդ-
ական երգին՝ սիրողի մօտեցում չէր եւ ոչ էլ
անայնադործական, ինչպէս այդ լինում է
յաճախ, այլ վարպետի մօտեցում էր, սրը ու-
նի հաստատ տեսարանութեան պատրաստու-
թեան քաղա՛ արեւմտաւերոպական վարպետ-
ների ժԵ. դարից յետոյ մշակած հիմքերով:

Կարելի է շատ հեռու լինել կուլտուրա-
կան երաժշտութեան, Բախի եւ Մոցարտի
երաժշտութեան նշանակութիւնը նուազեցնե-
լու փորձից, բայց դա չի խանգարում խոստո-
վանիլ, որ ժողովրդական երաժշտութեան ա-
ռանձնայատկութիւնների թիւում, որոնցմով
նա որոշում է այսպէս կոչուած արուեստա-

(1) Երեւանի «Նոր Ուղի»-ի վերջին թիւէն
կ'արտատպենք ծանօթ երաժշտագէտ Վ.
Ղօրդանեանի այս հիմնադր յօդուածը հայ յոր
երաժշտութեան մեծ վարպետ Սպանդարեանի
մասին զոր մեր ժողովուրդը տարի մը առաջ
ցաւն ունեցաւ կորսնցնելու: